UDC 316.7:159.953.3]:329.78-027.5''18/19''

Преродбенскиот живот по животот и симболичната улога на „светите места“. Гробиштата и ритуалите во македонската колективна меморија

Мирослав Коуба
Универзитет Пардубице, Пардубице, Чешка

Апстракт: **Овој труд има за цел да ги анализира емблематичните личности од македонската преродба од гледна точка на историската меморија. Посебно внимание им се посветува во општа перспектива на преродбенските „свети места“ – гробиштата, паметниците, споменициte, во чиишто посредништво значајните преродбеници влегуваат во историската меморија. Трудот во таа смисла издвојува две основни групи преродбенските дејци. Од една страна се појавуваат личности на македонската преродба, чие последното почивалиште е познато, зачувано и така може да делува како материјалниот симбол на колективната меморија. Од друга страна се јавува група на македонските преродбеници, чијшто гроб е непознат. Оваа дихотомија го одразува и обликот на македонскиот идентитет, кој се формирал во поширока или потесна смисла на зборот не само во текот на XIX, но и во првата половина на XX век.**

Клучни зборови: **преродба, Македонија, колективна меморија, гробишта, симболи, ритуали, Григор Прличев, браќата Миладиновци, Кирил Пејчиновиќ.**

I. Општи претпоставки

Формирањето на модерните етнички и културни идентитети во условите на недржавни заедници е резултат на долготраен развоен процес во кој играат улога многу фактори кој може да се толкува од различни теоретски аспекти и научни концепти (сп. меѓу другото: Андерсон 1998; Chlebowczyk 1975; Гелнер 2001; Hroch 1999б; Смит 2000 и др.). Пред сè литературен јазик и со него сврзани форми на лингвоцентризмот претставуваат една од основните претпоставки за процесот на успешно формирање на националната книжевност. Освен овие фактори, територијата претставува исто така важен атрибут на модерната национална идентичност. За неа се врзуваат колективно споделувани модели на општонационалната судбина во лик не само на нејзината хронолошка последователност со сите дијахрони аспекти, туку и синхроно применувани симболи, традиции и ритуали коишто ја создаваат сестраната свест за припад-

ност на конкретни поединци кон дадениот етнички (национален) колектив. Во обликувањето на лингвоцентрични и етноцентрични категории, кои ја формираат националната свест кај секоја нација, се појавуваат аспекти кои националниот идентитет и неговиот континуитет ги трансформираат во вид на наративната форма. Националната и културната историја со оглед на тоа може да се сфаќа како нарација којашто во текот на формативни процеси на нациите и во рамките на нивните подоцнежни (ре)интерпретации ги променува своите формулации соодветно со актуелен идеолошки систем или политички режим.

Односот меѓу историјата (редоследот на историските настани) и методолошките концепти на нивната интерпретација со посебен оглед кон овие идеолошки променливи формулации претставува предмет на истражувања на многу научни школи и историографски концепции. Особено во последниве децении, во европската историографија се акцентира посилен интердисциплинарен карактер, во рамките на кој се следат веќе од доцните 60 години на минатиот век механизмите и принципите на историскиот развој. Меѓу оние концепции треба да се наведе како најинспиративниот од нив например Ролан Барт (Roland Barthes, 1915–1980) со неговата статија *Смртта на авторот* (*La morte de l'auteur*), која во процесот на раскажувањето се обидува да ја истакне улогата на читателот на сметка на авторот, кој го гледа поскоро како посредник во приближување на определениот настан. Со тоа авторот станува поскоро „скриптор" на дадената приказна или настан, па затоа авторот се роди во исто време како и неговиот текст. Во својот концепт на интерпретацијата на историските настани, Барт ги поканува лингвистиката и книжевната историја, кои – во смисла на интердисциплинарен дијалог – овозможуваат дадениот текст да се разбере во најширок спектар на негови можни кодови (Barthes 1967: 12–18, во оваа статија работиме со чешкиот превод: Barthes 2006: 75–77).

Пример за овие иновативни пристапи кон историските настани може да биде исто така споменатото сфаќање на историјата како раскажување во коешто се акцентира описот на историските настани како нарација (historical narratology – „историска нарација"). Врз основа на овие концепти, историографијата се наоѓа всушност помеѓу интердисциплинарни дисциплини актуализирајќи го својот однос кон нарацијата како една од книжевноисториските категории. Дијалогот на историографијата со други хуманистички науки (книжевната историја и нејзините наративни и наратолошки концепции, антропологијата, демографијата и др.) согледува исто така различни форми на метаисторијата која ја во 1973 г. во истоимената книга дефинирал Хајден Вајт (Hayden White, *1928; види: Вајт 2011). Како важен аспект на овие студии во нови социокултурни состојби се јавува исто така колективна/историска меморија, пред сè во концептот на Морис Халбвакс (Maurice Halbwachs, 1877–1945; види: Halbwachs 1980), Пиер Нора (Pierre Nora, *1931; види: Nora 1989) и Јан Асман (Jan Assmann, *1938; види: Assmann [1992] 2005).[1]

II. Историска меморија и македонската свест

Формирање на националниот и културниот идентитет е процес во голема мера хетероген и од

хронолошка гледна точка незавршен бидејќи националните движења по својата внатрешна динамика се појава сосема асинхрона.[2] Класичните национални движења се развивале во текот на „долгиот" XIX век[3] кога со поголем интензитет, во врска со распаѓањето на феудалниот систем, доаѓало до формирање на новиот однос помеѓу поединецот и општеството, кој е заснован токму на припадноста кон националната заедница, а со тоа и се јавува исто така будењето на националната свест. Во услови на Османската империја, во кои продолжувал феудализмот во својата исламско-ориентална форма, претпоставките за овие општествени промени биле покренати значително подоцна. Затоа, бројни национални движења на Балканот се од дезинтегриран или задоцнет тип (Hroch 1999б: 46–49), а некои од нив започнуваат во текот на првата, па дури и втората половина на XX век (во оваа смисла се работи например за постепената трансформација на конфесијата во етничкиот идентитет – сп. го овој процес пред сè кај Бошњаците).[4] Во слична перспектива се појавуваат исто така методолошки можности на интерпретацијата на овие процеси вклучувајќи ги најразличните наратолошки концепти. Современата македонска национална свест се обликувала во директна врска со т.н. национална преродба.[5] Формирањето на македонскиот национален идентитет сепак подразбира цел ред методолошки предизвици.

*

Интерпретацијата на македонската преродба, пред сè поради идеолошки променливи наративи, е предмет на различни толкувања кои ја отсликуваат споменатата историска детерминација. Иако во последните години се појави ред иновативни трудови во врска со македонскиот XIX век, прашањето што е тоа всушност македонската преродба е досега анализирано само комплементарно.[6] Досега, проблемот на националната преродба во македонската научна литература е анализиран во рамките или на синтезите по историја на книжевноста од страна на книжевните историчари, или од гледна точка на историја на литературниот јазик во лингвистичките трудови. Темата на македонскиот XIX век е обработувана исто така во синтезите на историјата на Македонија (спор. напр. Стојановски – Катарџиев – Зографски 1988: 105–188; Битовски 2003; Рихлик – Коуба 2009: 124–200, 469–502).

Разновиден и интердисциплинарен пристап кон националната преродба во смисла на низа на меѓусебно поврзани општествени промени, сепак, досега во форма на посебна монографија нема. Исто така недостасуваат трудови, кои би ги барале врските меѓу македонското национално движење и неговите референтни средини, под кои може да се видат проблематичните врски на македонската преродба со бугарското и српското национално и културно движење (во смисла на овој дијалог со другите средини, како исклучок може да се види: Џамбазовски 1960), односот на македонските културни елити кон мултикултурализмот на Цариград[7], прашањето на центри на преродбнеската емиграција, итн. Во поширок социокултурен дискурс на македонската наука може да се констатира дека во бројни тематски фокусирани трудови, кои се нашишани по 1944 година, останува македонската преродба анализирана од гледна точка на конкретни аспекти и тематски шеми. Меѓу нив доминират историските настани разбирани како дел од националната историја, историјата на пре-

родбенската книжевност (со што се поврзани погоре споменатите преплетувања на македонските книжевници со другите јужнословенски и балкански културни средини), или биографските записи и профили на конкретните личности вклучени во канонот на македонската преродбенска култура и литература.

Иако македонската наука нуди доста историографски трудови и монографии посветени на поединечните книжевници и личности од други области на културата, отсуствува интердисциплинарен пристап кој би ги зел во предвид, во рамките на ваква интерпретација на македонската преродба, современите концепции на историографијата. Мошне интересен методолошки пристап би нудела напр. микроисторијата која помага да се разјасни како во животот на „обичните" поединци одразуваат големите историски настани и социјалните промени, или школата „Annales", чие историографско толкување настојува да ги опфати сите области на човековата активност. Во нашиот контекст се работи за толкување на македонската преродба од гледна точка не само на политичките „големи" настани, туку и од гледна точка на преродбенското секојдневие, историјата на менталитетите, промени во перцепцијата на времето и на односот помеѓу човекот и околната средина во дадениот културно-историскиот период. Во врска со овие малку ригидни концепти на толкувања на македонската преродба, треба да се каже дека новиот поглед на нејзината интерпретиција недостасува не само во македонската наука, туку и во трудовите на странската македонистика (во таа смисла спореди како еден можен иновативен пристап во српскиот контекст напр. Илић 2011: 215–234).

Следниве отворени прашања од клучно значење ги потврдуваат дилемите во современите интерпретации на македонската преродба: а) што терминот преродба всушност подразбира[8]; б) како се преродбата временски определува (како може да се определат нејзиниот почеток и крај); в) каква е нејзината внатрешна периодизација и д) какви се нејзините односи спрема околните (пред сè типолошки блиски) средини во согласноста со современите историски концепти и методолошки школи.

Нејасните хронолошки рамки можат да послужат како пример на двоумењата во општо прифатените и заеднички споделуваните наративи на македонскиот XIX век. Барање на одговор на прашањето од кога до кога всушност траела македонската преродба нема недвосмислен заклучок со оглед на фактот дека хронологиите кај поединечни автори им одговараат токму на нивните сфаќања.[9]

III. „Втор живот"

Во екот на најразлични интерпретативни модели на македонскиот XIX век, „вториот живот" на македонската преродба и нејзините дејци и дела се формира како многу интересна и речиси непозната тема за истражувања. Т.н. *Nachleben* според Аби Варбург (Aby Warburg, 1866–1929) значи спектар на способностите на уметникот тој да ги оживи суштинските теми од претходните периоди на културната историја со цел да се обезбеди нивниот „втор живот" во новите социокултурни услови, со што, меѓу другото, ќе се придонесе кон обезбедување на внатрешниот континуитет на културата (сп. во општ контекст: Warburg 2010: 31n.). Во

пренесена смисла, овој теориски концепт може да се употреби како модел на социокултурна интеракција на делата на културните личности после нивната смрт во било кој временски и геокултурен контекст.

Во центарот на вниманието на преродбенските интерпретации на вака разбираниот *живот по животот* се наоѓаат механизмите на рецепцијата во поширок социјален дискурс кој опфаќа напр. Подигнување или уривање споменици, паметни плочи, медијална презентација на делата по повод најразлични годишнини, панихиди и други настани и феномени во чиишто посредништво фактички се реализира враќањето на преродбенските дела во институционалните рамки на националната култура. Во врска со тоа, преродбенските личности би требало да се анализираат со оглед на едно променливо (нецврсто) место во културната/историската меморија (Halbwachs 1980).

Симболичните места на македонската преродба претставуваат важна компонента во формирањето на националната свест и во историската меморија. Конкретизацијата на ваков атрибут на колективната свест останува до голема мера отворен истражувачки проблем. Неговото доследно проучување овозможува посистематски да се интерпретираат токму оние модели на идентификацијата на народот со емблемите на преродбенското време кои не биле опфатени во досегашните интерпретации на македонската преродба.

Променливите ритми на дијахрониски определена променливост на идентификацијата се однесуваат не само кон интелектуалните елити, туку кон целото општество без оглед на социјалниот статус на конкретниот поединец. Празнините, кои се појавуваат од смрта на преродбенскиот автор до неговото повторно враќање во колективната свест, ги пополнуваат токму овие нејасно дефинирани ритми на македонската историска меморија.[10]

Во мапирање на историската меморија на македонската преродба и нејзините дејци игра важна улога семантичкиот спектар на ритуализираното наследство. Со тоа директно се поврзани местата на преродбенската меморија, притоа со неа сврзаните модели на почит се развиваат, меѓу другото, во линијата „родна куќа – гроб/место на последното почивалиште“ на преродбеникот, кои претставуваат посебна категорија на преродбенската култура. Последното почивалиште во смисла на „светите места“ и почит кон нив може да ги определи двете основни групи:

1) од една страна се наоѓаат личностите на македонската преродба со познато место на нивното последно почивалиште (притоа ова место не секогаш се наоѓа на територијата на денешната Република Македонија). Во оваа група можеме да ги вклучиме пред сè Кирил Пејчиновиќ, Партенија Зографски, Григор Прличев, Јордан Хаџи Константинов-Џинот, Кузман Шапкарев, Крсте П. Мисирков.

2) од друга страна се појавува група македонски преродбеници, чие последното почивалиште не е познато (често пати дури не е позната судбината на нивните мошти). Во оваа група се работи за Јоаким Крчовски, Димитар и Константин Миладинов, Рајко Жинзифов[11], Константин и Андреја Петковиќ или Ѓорѓи Пулевски.

Отсуството на местото на последното почивалиште на емблематичните личности во културната меморија на македонското општество се соочува со последици од книжевно-историски и социо-

културен карактер. Нивната анализа го покажува правецот на новата интерпретација на македонската преродба.

IV. Модели на преродбенската меморија

Наведената дихотомија предлага една слика за динамиката на социокултурните промени од почетокот на XIX век па до денес. Спротивноста на преродбенските личностите, на коишто подоцнежните генерации имаат суштинска можност да им ја покажат ритуализираната форма на почит (положување цвеќе, панихиди и сл.), и на оние на коишто тоа не им е овозможено, сведочи за суштинските механизми на создавањето на наративи на историската меморија. Секој од овие преродбеници претставува една посебна студија на случај, која ги илустрира исто така метаисториските закономерности на македонската културна историја. Фактот дека една релативно изразита група преродбенските дејци останува без материјализираното место на последното почивалиште води до двата социокултурни феномени:

а) со овие дејци не можат целосно да се сврзуваат ритуалите на историската меморија (веќе споменатото положување цвеќе, прославите по повод на годишнините, културно-просветните настани и сл.). Нивното присуство во поширока културна свест на општеството може да биде ослабено;

б) во македонскиот контекст ова отсуство логички го заменуваат родните куќи кои често (но не секогаш) стануваат музеи (спомен куќи).[12]

Прославите во родните куќи и воедно со тоа панихидите на гробовите имаат, сепак, различна семиотика. Панихидите се организирани (најчесто) од страна на црковните средини и во смисла на православната веронаука ја потврдуваат основната претпоставка – продолжувањето на животот на преродбеникот по смртта. Истовремено ја потврдуваат неговата неизменета присутност до второто пришествие на Исус Христос.

Моделите на историската меморија на поединечни личности на преродбата во голема мера ги одредува можноста како и дали воопшто можат да се реализират конкретни ритуали или дури комеморативни церемонии. Во случај на родната куќа се одржува, па во посредништво на наведените ритуали и понатаму култивира историска меморија пред сè на ниво на културни настани и разни фестивали, кои се во духот на дадената личност и нејзиното културно-историско наследство организирани во редовни интервали (најчесто годишно).

Како типичен пример за таа појава служи во оваа смисла родната куќа на браќата Миладиновци, која е дом на фестивалот „Струшките вечери на поезијата“. Поетското наследство главно на Константин Миладинов (но во индиректни линии, исто така, на неговиот постар брат Димитрија) не е примарно предмет на овој фестивал, каде што настапуваат поетите и рецитаторите од целиот свет, туку претставува одредена духовна платформа. Така, во нејзиното посредништво, остануваат браќата Миладинови симболично присутни во колективната свест не само на населението на охридско-струшкиот регион, но и пошироко на целата Македонија (во оваа смисла, моделите на историската меморија и со неа сврзаните придружни социјални ритуали можат да функционираат како веродостојна слика за културниот и националниот идентитет и за нивните промени).

Спротивно на тоа, гробовите и фунералните споменици на преродбенските личности се поврзани со црковните обреди, кои во тесен однос спрема христијанските принципи на вероуката симболично ги „останувaат мртвите меѓу живите“. Религиозните конотации на овој модел се разликуваат во споредба со научните (историографски) проценки на дадените личности, коишто ги останувaат „меѓу мртвите“(сп. Umlauf 2007).

Пример на овие две основни реализации на преродбенската почит може да бидат конкретни преродбеници со своите модели на актуализираната историска меморија. Родната куќа и воедно со тоа местото на последното почивалиште кај Григор Прличев (1830/1830–1893) ги поврзува, во суштина, верската и секуларната парадигма на историската меморија. Неговата родна куќа (реновирана во почетокот на овој век) служи како пример за неговото материјализирано присуство во општествената свест. Гробот на Г. Прличев и по неговата локализација зад црквата на Свети Климент во Охрид природно е вклучен во религиозна средина, па затоа и ритуалите на ова духовно место се поврзани со верски конотирана почит. Токму во случај на Григор Прличев може да се зборува за целосно затворена парадигма на историската меморија („родната куќа <–> гробот“). Но, во случај на браќата Миладиновци, оваа линија е нарушена со нивната трагична смрт во цариградскиот затвор и со фактот дека нивните останки биле ставени во заедничка гробница, пришто сѐ уште не се пронајдени. Во овој случај, може да се претпостави дека во поширока општествена свест доминираат во врска со духовното и културното наследство на браќата Миладиновци главно секуларните парадигми на историската меморија. Напорите за отворање на турските архиви и за идентификација на останките на струшките преродбеници, сепак, стануваат уште една примерна ситуација кога „живот по животот" на конкретната (историска) личност претставува жив дел од актуелниот општествен дискурс (сп. напр. Ѓорѓески 2010). Сликата на дадената личност и нејзиното присуството во меморијата на народот може да се сметат за целосни и сеопфатни ако имаат истовремено профана и сакрална рамнина.

Во одредени аналогии, овие карактеристики ги потврдува „животот по животот“ не само кај Григор Прличев, но исто така во врска со Кирил Пејчиновиќ (1771–1845), игуменот на Лешочкиот манастир, и со неговата канононицијa, до која требало да дојде во 2010 г. На постојаниот доктринарен принцип укажува „скандалот“ што се случи во врска со напорите да се канонизира Кирил Пејчиновиќ, меѓу другото, авторот на првиот македонски епитаф, кој се наоѓа во центарот на една речици детективска приказна. Кирил Пејчиновиќ сам го издлабил епитафот на мермерна плоча на десетина години пред неговата смрт. Во традиционалната формулација се вклучува и проблематичнот стих *„Зере у гроб црвите ги гостил“*, кој во последниве години претрпе дури графолошко истражување (Ефтоски 2010). Религиозните светогледи на православното свештенство го застапуваат ставот дека човековото тело е трајно и бесмртно до второто Исусово пришествие. Наводно изразената спротивност врз основа на споменатиот стих ја претставува пречката во канонизацијата на македонскиот преродбеник. Како што е докажано од страна на Харалампие Поленаковиќ, овој стих се

чини дека укажува на длабок личен спор меѓу Пејчиновиќ и јеромонахот Арсениј, кој кулминирал откако Кирил пред својата смрт одбил да го именува за игуменот на манастирот Лешок токму Арсенија (сп. Поленаковић 1936: 321–326; Поленаковиќ 1953: 209–216). Зависта и фрустрацијата очигледно го довеле Арсенија до одлуката да го допише на Кириловата плоча наведениот последен стих, кој така останува и во нашата современост како еден од бројните примери на „вториот живот" на една преродбенска тема и на нејзиното делување во сите сфери на најшироко разбиран социокултурен дискурс.

ЗАБЕЛЕШКИ

[1] Колективна / историска меморија го претставува во општествените науки веќе користениот термин што означува модели на наследена (усвојувана) или од страна на одредена група луѓе обликувана меморија, кои доаѓаат од истата општествена средина (семејството, народот, религиозната група). Поединецот тогаш се идентификува со настаните, личностите итн., кои дадената група, односно националната заедница на која тој ѝ припаѓа ги смета за важен фактор. Ова имплицира дека социјалните групи имаат свои претстави за историјата, но за разлика од историските науки, кои се обидуваат верно да ги рефлектираат историските настани и факти, колективната меморија работи само со тесен избор на историски факти, кои деформира во значително поголема мера од историографските толкувања (сп.: Šubrt – feiferová 2010: 9–29).

[2] За динамиката на националните движења во општ поглед сп. ги трудовите на Мирослав Хрох (roch 2000; roch 2009; Хрох 2014).

[3] Терминот „долг" XIX век е веќе доста утврдена ознака на хронолошко преклопување на политичкиот, културниот и историскиот развој кое разработел, меѓу другите, Ерик Хобсбаум (ric obsbawm, 1917–2012) во својата трилогија *The Age of Revolution: Europe 1789–1848* (1962 г.), *The Age of Capital: 1848–1875* (1975 г.) и *The Age of Empire: 1875–1914* (1987 г.). Во конкретни случаи со овој термин работи исто така оваа статија, иако социокултурните услови во Македонија, која во времето на почетоците на својата преродба навлегувала во завршната фаза на туркократијата (сп. Weithmann [1995] 1996: 112–113), не се совпаѓале во повеќе аспекти со оваа општоисториска периодизација.

[4] Кон меѓусебна споредба на националните движења од XIX и од XX век сп. roch 1999a: 127–136.

[5] *Македонскиот историски речник* ја дефинира преродбата вака: „Македонска преродба, процес на македонското национално и културно будење. Започнува со ‚Четиријазичникот' на Данил Москополски, (1802), со првите книги на Ј. Крчовски, (1814), К. Пејчиновиќ, (1816) и Ѓорѓи Пулевски (1875), печатени на македонски и со кирилица и продолжува сè до Македонското научно-литературно другарство (1902), а се остварува особено со книгата на К. П. Мисирков (1903) ‚За македонците работи'." (Македонски историски речник 2000: 283).

[6] Во таа смисла треба да се истакнат Сталев 2001; Ристовски 2011; Миронска-Христовска 2007; Калоѓера [2011] 2014.

[7] Кон оваа тема сп. Ќулавкова 2010: 19–30.

[8] Кон ова прашање спореди ја индиректната полемика меѓу Б. Ристовски и Ч. Маринов (Ристовски 1983: 163–187; Маринов 2009: 128–158).

[9] Напр. Б. Ристовски во оваа смисла се базира на концептот на Иван Пријатељ (Ivan rijatelj) кој во словенечкиот контекст го разбира периодот 1768–1848 г. како првата словенечка преродба (*doba slovenskoga jezikovnega in literarnega preporoda*). Според Пријатељ, словенечката преродба по 1848 г. значително се политизирала, па затоа може да се зборува меѓу 1848–1908 г. за периодот на втората (т.н. политичка) словенечка преродба (*doba drugega slovenskoga, političnega preporoda*). Третата фаза во периодот меѓу 1908–1918 г. спомнатиот словенечки истражувач во неговата периодизација ја нарекува како периодот на ослободителната борба (*osvoboditelna doba*). Конески и следствено другите претставители на македонската национална историографија се залагаат за аналогната внатрешна периодизација на македонската преродба во три фази: 1) 1814–-1870 г.: *културен период*; 2) 1870–1903 г.: *формирање на националната свест*, и 3) 1903–1944 г.: *политичко созревање*. Сп. rijatelj 1955, 7–10; Ристовски 2008.

[10] На место е тука, во поширокиот контекст на размислувањата, да му се обрне внимание на Асмановиот „тековен

јаз" („floating gap") и на со него поврзаните модели на колективната меморија – сп.: □ssmann [1992] 2005, 22–24.

[11] Иако во денешното време гробот на Рајко Жинзифов не е познат, има запазена слика со наслов *Група студенти на гробот на Рајко Жинзифов* на Вагањковските гробишта (Ваганьковское кладбище) во Москва.

[12] Прототипот на преродбенската спомен куќа е родната куќа на Григор Прличев во Охрид или на браќата Миладиновци во Струга. Внимание залужава исто така родната куќа на Јордан Хаџиконстантинов Џинот во Велес (денес уметнички центар).

ЛИТЕРАТУРА:

[1] □ssmann, □an, *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme, [1992] 2005. □rint.

[2] Андерсон, Бенедикт. *Замислени заедници*. Скопје: Култура, 1998. □rint.

[3] □arthes, Roland. "La morte de l'auteur." *Manteia*, V, 1967: 12–18. □rint.

[4] □arthes, Roland. "Smrt autora." *Aluze: časopis pro literaturu, filosofii a jiné*. □lomouc: Univerzita □alackého, roč. 10, č. 3, 2006: 75–77. □rint.

[5] Битовски, Крсте (ed.). *Историја на македонскиот народ. Том 3, Македонија во деветнаесеттиот век до Балканските војни (1912–1913)*. Скопје: Институт за национална историја, 2003. □rint.

[6] Вајт, Хајден. *Метаисторија, историјска имагинација у Европи деветнаестог вијека*. Подгорица: Сид, 2011. □rint.

[7] Warburg, □by □ oritz et al. *Werke in einem Band*. □erlin: Suhrkamp, 2010. □rint.

[8] Weithmann, □ ichael W. *Balkán: 2000 let mezi východem a západem*. □raha: Vyšehrad, [1995] 1996. □rint.

[9] Гелнер, Ернст. *Нациите и национализмот*. Скопје: Култура, 2001. □rint.

[10] Ѓорѓески, Бранко. "Једикуле ја крије тајната за браќата Миладиновци." *Дневник*, 30. 11. 2010. Web. <http://www.dnevnik.mk/?ItemID=□CC□D4C□□20CF04992270D145CC67□8□>.

[11] Ефтоски, Гојко. "Епитафот на Пејчиновиќ ќе се испитува графолошки." *Утрински весник*, 01. 09. 2010. Web. <http://www.utrinski.mk/?ItemID=063FC5252FD60C4□8C7□□□4F□□741163>.

[12] Илић, Марија. "Велика сеоба срба у колективном памћењу: заједнице памћења и жанрови." *Жива реч*. Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, 2011: 215–234. □rint.

[13] Калоѓера, Горан. *Македонскиот 19 век*. Скопје: Македонска реч, [2011] 2014. □rint.

[14] Конески, Блаже (ed.). *Кирил Пејчиновиќ: Собрани текстови*. Скопје: Македонска книга, 1974. □rint.

[15] *Македонски историски речник*. Скопје: Институт за национална историја, 2000. □rint.

[16] Маринов, Чавдар. "„Што е тоа македонска преродба?" Към македонската историографска концепция за национално възраждане." Мишкова, Диана (ed.). *Балканският XIX век. Други прочити*. София: Рива, 2006: 128–158. □rint.

[17] Миронска-Христовска, Валентина. *Македонската преродба*. Скопје: Институт за македонска литература, 2007. □rint.

[18] Nora, □ierre. "□etween □ emory and □istory: Les Lieux de □ émoire." *Representations*, □ emory and Counter-□ emory, No. 26, 1989: 7–24. □rint.

[19] Поленаковић, Харалампије. "Стихотворац Кирил Тетоец Пејчиновић." *Јужни преглед*, X, 1936: 321–326. □rint.

[20] Поленаковиќ, Харалампие. "Нови податоци за Кирила Пејчиновиќа." *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, год. I, 1948: 55–70. □rint.

[21] Поленаковиќ, Харалампие. "Епитафот на Кирил Пејчиновиќ." *Македонски јазик*, 4/9, 1953: 209–216. □rint.

[22] Поленаковиќ, Харалампие. *Никулците на новата македонска книжевност*. Скопје: Мисла, 1973. □rint.

[23] □rijatelj, Ivan. *Slovenska kulturnopolitička in slovstvena zgodovina (1848–1895)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1955. □rint.

[24] Ристовски, Блаже. "Што е тоа македонска преродба." Ристовски, Блаже. *Македонскиот народ и македонската нација*, том I. Скопје: Мисла, 1983: 163–187. □rint.

[25] Ристовски, Блаже. "Периодизацијата на македонскиот литературно-културен развиток." *Филолошки студии*, 1, 2008, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј", Институт за македонска литература. □rint..

[26] Ристовски, Блаже. *Македонскиот преродбенски XIX век: прилози за македонската литературно-културна историја*, том I, кн. 1–2. Скопје: Три, 2011. □rint.

[27] Рихлик, Јан – Коуба, Мирослав. *Историја на Македонија*. Скопје: Македонска реч, 2009. □rint.

[28] Смит, Антони. *Националната идентичност*. София: Издателство „Кралица Маб", [1991] 2000. Print.

[29] Сталев, Георги. *Историја на македонската книжевност. I дел. Македонската литература во 19. век*. Скопје: Институт за македонска литература, 2001. Print.

[30] Стојановски, Александар – Катарџиев, Иван – Зографски, Данчо. *Историја на македонскиот народ*. Скопје: Македонска книга, Култура, Наша книга, 1988. Print.

[31] Стојановски, Страшко – Љоровски, Димитар. "Раѓањето на Македонската нација: Етно-лингвистичките и тероторијално-политички основи на македонскиот идентитет." *Годишен зборник – Правен факултет*. Штип: Универзитет „Гоце Делчев" – Штип, 2013/2014: 285–309. Print.

[32] Ќулавкова, Катица. "Истанбул како место на меморија низ примери од македонската култура." *Carmina balcanica*, Year III, no. 2 (5), 2010: 19–30. Print.

[33] Umlauf, Václav. *Historická paměť a dějiny*. 2007. Web. <http://www.umlaufoviny.com/www/publikace/publikace/Eseje/historie.html>.

[34] Halbwachs, Maurice. *The Collective Memory*. [s.l.]: Harper & Row Colophon Books, 1980. Print.

[35] Chlebowczyk, Józef. *Procesy narodotwórcze we Wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu: (od schyłku XVIII do początków XX w.)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1975. Print.

[36] Hroch, Miroslav. "Nový nacionalismus ve střední a východní Evropě aneb: můžeme srovnávat stará a nová národní hnutí?" *Studia Historica Nitriensia VII*, 1999a: 127–136. Print.

[37] Hroch, Miroslav. *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999б. Print.

[38] Hroch, Miroslav. *In the National Interest: Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century: a Comparative Perspective*. Prague: Faculty of Arts, Charles University, 2000. Print.

[39] Hroch, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. Print.

[40] Хрох, Мирослав. *Општествени предуслови за националната преродба во Европа: компаративна анализа на општествениот состав на патриотските групи кај помалите европски нации*. Скопје: Арс студио, 2014. Print.

[41] Џамбазовски, Климент. *Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век*. Скопје: Институт за национална историја, 1960. Print.

[42] Šubrt, Jiří – Pfeiferová, Štěpánka. "Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání." *Historická sociologie*, 1, 2010: 9–29. Print.

Забелешки

[1] Колективна / историска меморија го претставува во општествените науки веќе користениот термин што означува модели на наследена (усвојувана) или од страна на одредена група луѓе обликувана меморија, кои доаѓаат од истата општествена средина (семејството, народот, религиозната група). Поединецот тогаш се идентификува со настаните, личностите итн., кои дадената група, односно националната заедница на која тој ѝ припаѓа ги смета за важен фактор. Ова имплицира дека социјалните групи имаат свои претстави за историјата, но за разлика од историските науки, кои се обидуваат верно да ги рефлектираат историските настани и факти, колективната меморија работи само со тесен избор на историски факти, кои деформира во значително поголема мера од историографските толкувања (сп.: Šubrt – □feiferová 2010: 9–29).

[2] За динамиката на националните движења во општ поглед сп. ги трудовите на Мирослав Хрох (□roch 2000; □roch 2009; Хрох 2014).

[3] Терминот „долг" XIX век е веќе доста утврдена ознака на хронолошко преклопување на политичкиот, културниот и историскиот развој кое разработел, меѓу другите, Ерик Хобсбаум (□ric □obsbawm, 1917–2012) во својата трилогија *The Age of Revolution: Europe 1789–1848* (1962 г.), *The Age of Capital: 1848–1875* (1975 г.) и *The Age of Empire: 1875–1914* (1987 г.). Во конкретни случаи со овој термин работи исто така оваа статија, иако социокултурните услови во Македонија, која во времето на почетоците на својата преродба навлегувала во завршната фаза на туркократијата (сп. Weithmann [1995] 1996: 112–113), не се совпаѓале во повеќе аспекти со оваа општоисториска периодизација.

[4] Кон меѓусебна споредба на националните движења од XIX и од XX век сп. □roch 1999a: 127–136.

[5] *Македонскиот историски речник* ја дефинира преродбата вака: „Македонска преродба, процес на македонското национално и културно будење. Започнува со ,Четиријазичникот' на Данил Москополски, (1802), со првите книги на Ј. Крчовски, (1814), К. Пејчиновиќ, (1816) и Ѓорѓи Пулевски (1875), печатени на македонски и со кирилица и продолжува сѐ до Македонското научно-литературно другарство (1902), а се остварува особено со книгата на К. П. Мисирков (1903) ,За македонцките работи'." (Македонски историски речник 2000: 283).

[6] Во таа смисла треба да се истакнат Сталев 2001; Ристовски 2011; Миронска-Христовска 2007; Калоѓера [2011] 2014.

[7] Кон оваа тема сп. Ќулавкова 2010: 19–30.

[8] Кон ова прашање спореди ја индиректната полемика меѓу Б. Ристовски и Ч. Маринов (Ристовски 1983: 163–187; Маринов 2009: 128–158).

[9] Напр. Б. Ристовски во оваа смисла се базира на концептот на Иван Пријатељ (Ivan □rijatelj) кој во словенечкиот контекст го разбира периодот 1768–1848 г. како првата словенечка преродба (*doba slovenskoga jezikovnega in literarnega preporoda*). Според Пријатељ, словенечката преродба по 1848 г. значително се политизирала, па затоа може да се зборува меѓу 1848–1908 г. за периодот на втората (т.н. политичка) словенечка преродба (*doba*

drugega slovenskoga, političnega preporoda). Третата фаза во периодот меѓу 1908–1918 г. спомнатиот словенечки истражувач во неговата периодизација ја нарекува како периодот на ослободителната борба (*osvoboditelna doba*). Конески и следствено другите претставители на македонската национална историографија се залагаат за аналогната внатрешна периодизација на македонската преродба во три фази: 1) 1814–1870 г.: *културен период*; 2) 1870–1903 г.: *формирање на националната свест*, и 3) 1903–1944 г.: *политичко созревање*. Сп. Prijatelj 1955, 7–10; Ристовски 2008.

[10] На место е тука, во поширокиот контекст на размислувањата, да му се обрне внимание на Асмановиот „тековен јаз“ („floating gap“) и на со него поврзаните модели на колективната меморија – сп.: Assmann [1992] 2005, 22–24.

[11] Иако во денешното време гробот на Рајко Жинзифов не е познат, има запазена слика со наслов *Група студенти на гробот на Рајко Жинзифов* на Вагањковските гробишта (Ваганьковское кладбище) во Москва.

[12] Прототипот на преродбенската спомен куќа е родната куќа на Григор Прличев во Охрид или на браќата Миладиновци во Струга. Внимание залужава исто така родната куќа на Јордан Хаџиконстантинов Џинот во Велес (денес уметнички центар).